

1. TEISĖS FILOSOFIJA

TEISINĖS VALSTYBĖS SAMPRATOS YPATUMAI

Doc. dr. Gintautas Danišauskas

Lietuvos teisės universiteto Policijos fakulteto Policijos teisės katedra
Ateities g. 20, Vilnius
Telefonas 261 60 37
Elektroninis paštas ptk@ltu.lt

*Pateikta 2003 m. rugpjūčio 28 d.
Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 19 d.*

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Socialinio darbo fakulteto Psichologijos katedros profesorius
habil. dr. Viktoras Justickis ir šio Universiteto Policijos fakulteto Policijos teisės katedros profesorius
habil. dr. Česlovas Mančinskas*

Pagrindinės sąvokos: teisiniai santykiai, teisinė valstybė

Keywords: legal relations, legal state

S a n t r a u k a

Teisės universiteto mokslo darbuose nemažai rašyta apie teisinius santykius, kurie atsiranda atitinkamų teisės normų pagrindu, taip pat apie teisinės paslaugos sampratą ir jos pagrindą. Nagrinėdami teisinius dalykus, tokius kaip, pavyzdžiui, teisinės paslaugos ir jų atsiradimo galimybės bei pagrindai, neabejotinai susiduriame ir su teisinės valstybės sąvokomis. Šių sąvokų randame ir neoficialių (mokslinių), ir oficialių, netgi įtvirtintų kai kurių valstybių pagrindiniuose įstatymuose. Tai skatina mus dar kartą atkreipti dėmesį į teisinės valstybės sampratą, įvertinti skirtingai teisinę santvarką suvokiančių autorių argumentus, išnagrinėti teisinės valstybės požymius ir juos palyginti su bendraisiais bet kuriai valstybei būdingais požymiais. Remdamiesi prieinamais šaltiniais ir šiame darbe atliekama analize, mes galime atriboti skirtingai suprantamas teisinės valstybės sąvokas. Tai leidžia labiau įsigilinti į tokią šiuo metu populiarią teisinę sąvoką kaip *teisinė valstybė*, padeda atskleisti būtent jai būdingus požymius. Visa tai padeda geriau suvokti, ką teisinė valstybė galėtų suteikti savo piliečiams ir ką piliečiai galėtų duoti savo valstybei.

Nagrinėjant teisinę valstybę ir jos požymius šiame darbe bandoma taip pat atskleisti teisinį procesą – jo dėka teisinės valstybės idėja iš mokslinės-teisinės plotmės, kurią Lietuvoje plėtojo prof. A. Vaišvila, pamažu pereina ir į praktinę plotmę. Nagrinėjant tam tikrus teisinius santykius Lietuvos Respublikos Konstituciniame Teisme, remiantis Konstituciniais teisinės valstybės principais, teismo proceso metu jau yra vadovaujama teisingumo matu teisių ir pareigų vienovės pagrindu.

Painiavos dėl teisinės valstybės sampratos. Šiuo metu teisinės valstybės sąvoka tampa vis populiareesnė. Ji tampa ne tik mokslininkų diskusijos objektu, bet ir, kaip minėta, pagrindinių kai kurių valstybių įstatymų bei tolesnės pozityviosios teisės norma. Bet jau dabar kai kuriems autoriams gali pasirodyti, kad, pavyzdžiui, Lietuva jau tapo teisine valstybe, o kiti tai neigs. Žinoma, kiekvienas tai teigiantis arba neigiantis turi savo argumentų. Tačiau, jei Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje įtvirtintas teisinės valstybės siekis, tai tampa ir socialiniu Lietuvos visuomenės orientyru. Bet toks orientyras, vadovaujantis pagrindinio valstybės įstatymo dvasia, turėtų būti teisingai suprastas ne tik formos, bet ir turinio prasme. Kalbėdami apie teisinę valstybę kaip apie santvarkos orientyrą, mes pamažu imame suvokti, kad teisinė valstybė, jos valdymo aparatas ir tvarka turėtų būti socialiai vienodai naudinga kiekvienam jos nariui. Teisinės valstybės parlamentas turėtų tapti visuomenės institucija, padedančia visiems valstybės piliečiams sureguliuoti socialinius santykius įstatymo pagrindu. Bet tokius visuomeninius santykius būtų galima pasiekti tik išleidus kompromisinius (teisinius) įstatymus ir užtikrinus griežtą jų įgyvendinimą. Tačiau tokioms mintims ir idėjai, matyt, didžiausią painiavą kelia skirtingai suprantamas įstatymų turinys, kai vieni visuomenės nariai arba institucijos teisiniais įstatymais laiko visus parlamento išleistus įstatymus ir dėl to pačią valstybę teisinę, o kiti teisiniais įstatymais laiko tik tuos, kurių turinys išlieka kompromisinis (pareigų bei teisių vienovės pagrindu) ir dėl to, pavyzdžiui, Lietuvos valstybę laiko ne teisinę santvarką įtvirtinusi, o tik ją kuriančia valstybe. Palaikant antrąją mokslinio ginčo pusę galima būtų teigti, kad jau dabar visos pozityviosios teisės nustatytos pareigos ir teisės turėtų būti kompromisinės (teisinės), nes visuomenės nariai, rinkdami atstovaujамąją valdžią, susitaiko su tuo, kad jos išleisti įstatymai vieniems galbūt suteiks daugiau teisių suvaržydami kitų narių atitinkamas teises, todėl išlieka visuomenės priešiško nesukeliantis kompromisas (sutikimas). Dėl to negali būti ir neteisinių įstatymų, nes visi jie pereina nuo tautos ir jos narių pasiekto kompromiso, o kartu negali būti ir neteisinės valstybės. Friedrichas A. Von Hayekas sako, kad painiavą kelia ne tik įsitikinimas, jog visa, kas gali būti sprendžiama įstatymų leidėjo, priklauso teisingumo sričiai, bet ir įsitikinimas, jog būtent įstatymų leidėjo (atstovo, galinčio savaip suprasti teisingumą) valia nustato, kas yra teisinga [1, p. 56]. Toliau Friedrichas A. Von Hayekas rašo, jog teiginys, kad įstatymų leidėjas nustato teisę, gali reikšti tik tai, kad jis instruktuoja teisėsaugos agentūrą apie procedūrą, kurios jai privalu laikytis sprendžiant teisės dalykus [1, p. 73]. Autorius taip pat teigia, kad tai nebūtinai reiškia, jog įstatymų leidėjas nustato teisės turinį arba net kad jis žino tą turinį. Anot Von Hayeko, įstatymų leidėjas gali instruktuoti teismus laikytis bendrosios teisės reikalavimų, pats menkai išmanydamas tos teisės turinį. Jis gali juos instruktuoti, kad savo sankcionuota jėga jie palaikytų paprotinę, vietos, sąžiningumo arba teisingumo teisę – visais šiais atvejais taip palaikomas teisės turinys akivaizdžiai nėra sukurtas įstatymų leidėjo [1, p. 74]. Von Hayekas teigia, kad būtent įstatymų leidėjas pats menkai gali suvokti įstatymo turinį, jo teisinę esmę bei reguliuojamus teisinius santykius. Dėl to įstatymų leidžiamoji institucija, nesiremianti teisės mokslo laimėjimais arba sukurtos specialiosios institucijos argumentais dėl išleidžiamų įstatymų turinio, negali garantuoti ir teisės normų teisinio kompromisinio turinio. Vienu iš teisinės valstybės požymių – įstatymų teisėtumu rūpinasi nemažai valstybės institucijų, kurių pagrindinė – Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, o jų teisingumu (žmonišku kompromisiniu turiniu) nesirūpina jokia valstybės institucija. Dėl to kalbant apie teisinę valstybę ir jos požymius iškyla dvi painiavos: kuri valstybė yra teisinė – ar ta, kurioje užtikrinamas įstatymų teisėtumas, ar ta, kurios pozityviąją teisę sudaro kompromisiniai teisiniai įstatymai. Hansas Kelsenas teigia, kad jei valstybė yra suvokiama kaip teisinė tvarka (aut. – sureguliuota pozityviosios teisės), tai bet kuri valstybė yra teisinė, o pats terminas tampa pleonazmu [2, p. 253]. Bet kokios santvarkos valstybėje, taip pat ir totalitarinėje, veikia pozityvioji jos teisė, reglamentuojanti tam tikrą tvarką, reguliuojanti visuomeninius santykius, mažinanti socialinę priešpriešą. Net teises studijas baigusiems profesionalams teisininkams teisinė valstybė gali būti labiau suprantama kaip socialinė tvarka, kurioje visos teisėsaugos institucijos nepriekaištingai dirba ir užtikrina įstatymų bei kitų norminių aktų įgyvendinimą. Tačiau pats terminas „teisinė valstybė“ turėtų reikšti kažką ypatinga, dar iki galo neišnagrinėta. Pasak Hanso Kelseno, iš tikrųjų teisinės valstybės terminas vartojamas žymėti ypatin-

gos rūšies valstybei arba valdžiai, būtent tokiai, kuri atitinka demokratijos ir teisinio saugumo reikalavimus [2, p. 253]. Dėl to teisinės valstybės sąvoka turėtų reikšti kažką daugiau nei apie valstybę samprotauja, pavyzdžiui, O. Gray. Jo teigimu, valstybės teisė yra ne idealas, o tai, kas iš tikrųjų egzistuoja, ji yra ne tai, kas turėtų būti, o tai, kas yra [3, p. 332]. Todėl nepaisant to, kad jau parašyti mokslininkų, tokių kaip prof. R. Z. Livšico, arba prof. A. Vaišvilos, nagrinėjančio teisinės valstybės koncepciją Lietuvoje, darbai, dėl skirtingai suprantamų teisinės valstybės sąvokų išlieka atviras nevienodai traktuojamas klausimas, kas yra ypatingos rūšies santvarka, pretenduojanti vadintis teisine valstybe.

Teisinės valstybės sampratos apžvalga bei jos objektyvizavimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje įtvirtinta nuostata, kad lietuvių tauta siekia sukurti atvirą, teisingą, darnią, pilietinę visuomenę ir teisinę valstybę [4]. Tačiau Lietuva nėra išskirtinė valstybė, siekianti sukurti teisinę santvarką. Teisinės valstybės sukūrimas arba tokios traktavimas atsispindi ir daugelio pasaulio valstybių pagrindiniuose įstatymuose. Prof. A. Vaišvila, kalbėdamas apie teisinės valstybės koncepciją Lietuvoje, pabrėžia, kad jau du šimtus metų Vakaruose teisinės valstybės idėja yra viena iš labiausiai paplitusių teisinės minties temų ir valstybinės raidos praktinių idealų [5, p. 67]. Profesorius, cituodamas vokiečių teisininką Herbertą Kriugerį, rašo, jog „šiandien beveik nėra valstybės, kuri neturėtų pretenzijos būti „teisine valstybe“ [5, p. 67]. Profesorius, nagrinėdamas teisinės valstybės sąvoką, cituoja ir kai kurias XIX–XX a. mąstytojų mintis apie teisinės valstybės sampratą. Anot kai kurių iš jų, teisinė valstybė – tai organizacija, kuri savo santykius su piliečiais grindžia savo pačios leidžiamais įstatymais, teisėtai suvaržančiais ne tik atskirus asmenis, bet ir savo pačios veiklą. Šiai teisinės valstybės sampratai iš esmės pritaria tokie mąstytojai kaip L. Steinas, R. von Gneistas, O. Mayeris, O. Bähras, K. Herbertas, J. Jellinekas, R. von Iheringas, P. Labandas, A. Esmeinas ir daugelis kitų [5, p. 77]. G. Rossas teisinėje valstybėje matė santykius, kai valstybė, „santykiaudama su savo piliečiais, pati nustato savo elgesio ribas ir taip suteikia bendrojo ir privataus intereso santykiams teisės formą“. U. Scheuneris buvo tos nuomonės, kad „Teisinė valstybė įkūnija savyje piliečio asmeninių ir politinių laisvių gintį, taip pat valdžios viešųjų veiksmų sutrumpinimą ir susiaurinimą“. O R. von Iheringas laikėsi nuomonės, jog teisinėje valstybėje „valdžia laikosi savo pačios išleistų įstatymų, todėl ten vieton savivalės ateina įstatymų lygybė, saugumas ir veiksmų nuspėjamumas“. Jis pabrėžė, kad tik ten, „kur valstybės valdžia laikosi savo pačios nustatytos tvarkos, visuomenė galiausiai laimi tikrąjį saugumą, tik ten, kur viešpatauja teisė, tarpsta tautos gerovė, klesti prekyba ir amatai, tik ten visa jėga išsiskleidžia tautos dvasios ir doros galios“. R. von Mohlis teisinę valstybę suprato kaip konstitucinio tipo valstybę, kurios veikla individo atžvilgiu ribojama įstatymais [5, p. 77–88]. Doc. E. Kūris teigia, kad teisinėje valstybėje viešpatauja teisė, kad joje valdo „ne žmonės, bet teisė“ [6, p. 245]. Pasak prof. A. Vaišvilos, teisinė valstybė – tai teisės viešpatavimo organizacija [5, p. 82]. Atrodytų, kad ir doc. E. Kūris, ir prof. A. Vaišvila, kalbėdami apie teisinę valstybę, ją vienodai ir traktuoja teigdami, kad tai teisės viešpatavimo organizacija, tačiau šie mokslininkai skirtingai interpretuoja jos turinį. Be to, prof. A. Vaišvila teisinę valstybę supranta ne kaip momentinį kūrinį, o kaip tam tikrą procesą. Jis pabrėžia, kad „Teisinė valstybė nėra kažkokia momentinė politinė ar ideologinė aktualija. Tai – civilizacijos ir demokratizacijos procesų padiktuota būtinybė“ [7, p. 13]. Tačiau bene visi – ir mokslininkai, ir teisininkai praktikai, ir valstybių parlamentai – teisinėje valstybėje mato kažką naujo, pozityvaus, ypatingo, dėl to ir skatinančio socialinį siekį. Todėl, matyt, neatsitiktinai teisinės valstybės idėja įtvirtinta ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, bet ir daugelio kitų valstybių pagrindiniuose įstatymuose. Ispanijos Konstitucijos, priimtos 1978 m., 1 straipsnis skelbia, kad Ispanija yra teisinė demokratinė socialinė valstybė, kurios aukščiausios vertybės yra teisėtvara, teisingumas, lygybė ir politinis pliuralizmas [8, p. 371]. Lenkijos Konstitucijos 2 straipsnyje skelbiama, jog Lenkijos Žespolita yra demokratinė, teisinė valstybė siekianti teisingumo [9, p. 12]. Kai kurių kitų valstybių konstitucijose nors sąvoka „Teisinė valstybė“ tiesiogiai ir neįtvirtinta, tačiau kiti konstitucijų teiginiai rodo, jog siekiama būtent teisinės valstybės modelio. Štai Portugalijos Konstitucijos, priimtos 1976 m. 1 straipsnis skelbia, jog Portugalija yra suvereni respublika, grindžiama žmogaus asmenybės gerbimu ir liaudies valia, turinti tikslą sukurti laisvą, teisingą ir solidarią visuomenę [8, p. 521]. Graikijos Konstitucijos,

priimtos 1975 m., 1 straipsnis skelbia, kad visa jos valdžia pereina iš liaudies, egzistuoja liaudžiai ir nacijai ir vykdoma remiantis Konstitucija [8, p. 245]. Ši valstybės pagrindinio įstatymo nuostata turėtų reikšti, jog jos santvarkos valdžia neatspindi kokios nors socialinės grupės arba savo pačios interesų, o pareidama iš tautos (nacijos) tarnauja visai visuomenei. Tik visai visuomenei tarnaujanti valstybė ir jos pozityvioji teisė pajėgi realiai atspindėti savo piliečių interesus, tapti socialiai kompromisine. Panaši frazė įtvirtinta ir Austrijos Respublikos Konstitucijoje. Jos 1 straipsnyje pabrėžiama, kad Austrija yra demokratinė respublika. Jos teisė pereina iš liaudies [8, p. 11]. Taigi teisinės valstybės idėja tapatinama su teisingumu socialiniuose santykiuose, daugeliu atveju laipsniškai objektyvizuojasi tapdama valstybių pozityviosios teisės pagrindu įtvirtinant tai pagrindiniuose valstybių įstatymuose.

Teisingumo ir teisėtumo teisinėje valstybėje santykis. Tačiau ar dėl to, kad valstybių pagrindiniuose įstatymuose įtvirtinama teisinės valstybės idėja, valstybė iš tikrųjų tampa teisine, mes turime išanalizuoti, taip pat suvokti teisinės valstybės sąvoką, jos požymius bei pagrindą ir atsakyti į klausimą, kada valstybę ir jos pozityviąją teisę galima traktuoti kaip teisinę. Šiuo metu Lietuvoje tiek daug kalbama apie teisinę valstybę ir jos teisę, kad šią sąvoką vartoti įprantame mechaniškai ir bet kurį pozityvųjį įstatymą (lot. *positus* – nustatytas [1, p. 72]), išleistą įstatymų leidžiamosios valdžios, ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nepripažintą prieštaraujančiu Lietuvos Respublikos Konstitucijai, paprastai laikome teisėtu ir dėl to teisiniu. Vadinasi, jei visi kiti Lietuvos Respublikos Seimo išleisti norminiai aktai, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nepripažinti prieštaraujančiais Lietuvos Respublikos Konstitucijai, yra teisėti ir galintys vadintis teisiniais, tai valstybė taip pat turėtų vadintis teisine. Tačiau kasdieniniame gyvenime mūsų visuomenės nariai kartais gali susidurti su tokiais teisiniais tarpusavio prieštaravimais, jog ne visi valstybės piliečiai paklūsta išleistiems įstatymams ir jų nevykdo, kartu pažeisdami kitų visuomenės narių interesus. Todėl atliekant valstybinį valdymą ir siekiant įgyvendinti teisės normoje išreikštą įstatymų leidėjo valią yra sukurtos valstybės institucijos, besirūpinančios įstatymų ir kitų norminių aktų įgyvendinimu. Tokios visuomenės institucijos pirmiausia yra teismai, prokuratūra, policija, taip pat ir teismo antstoliai, advokatūra, notariatas, įvairios inspekcijos, kontrolės tarnybos ir kt. Ir jei šios visuomenės institucijos sugebėtų veiksmingai dirbti, neleistų pažeisti įstatymų ir kitų norminių aktų, valstybėje įsivyratų socialinė tvarka, stabilumas ir teisėtumas. Dėl to tokią valstybę ir jos santvarką mes taip pat galėtume vadinti teisine. Tačiau vadovaudamiesi minima argumentacija netgi subyrėjusią totalitarinę Sovietų Sąjungą taip pat galėtume vadinti teisine valstybe. Šios valstybės Konstitucijos 1 straipsnis taip pat skelbė, kad TSRS yra socialistinė visaliaudinė valstybė, išreiškianti darbininkų, valstiečių ir inteligentijos, visų šalies nacijų ir tautybių darbo žmonių valią bei interesus [10]. Šis pagrindinis, daugiau kaip prieš dešimtmetį egzistavusios valstybės įstatymas pabrėžia, jog TSRS yra visų joje gyvenančių žmonių valią ir interesus išreiškianti valstybė. 4 jos straipsnyje nurodoma, kad visos valstybės institucijos veikia teisėtumo pagrindu, užtikrindamos teisėtumą, visuomenės interesus, piliečių teises ir laisves [10]. Dėl to tokią konstituciją ir ją priėmusią valstybę taip pat galėtume laikyti teisine. Vadovaujantis šios Konstitucijos nustatyta valstybės institucijų kompetencija buvo leidžiami įstatymai, kurių turinys nustatydavo pozityviosios teisės subjektams pareigas bei teises. Ir, jei įstatymas numato, jog už tam tikrą veiką (pvz., už pasakytus prieš valdžią nepriimtinius žodžius, t. y. antitarybinę propagandą ir agitaciją) turi būti atimama laisvė, tremiama, tai remiantis bet kuriai teisinei valstybei būtinu teisėtumo principu tokia pozityviosios teisės norma padedant valstybės teisėsaugos institucijoms turi būti įgyvendinta. Teisėtumo įgyvendinimas reiškia ir tam tikrą visuomeninės tvarkos nusistovėjimą, rodantį įstatymo teisėtumo ir valstybės valdyme apskritai galią. Dėl to būtų galima teigti, kad bet kuri SSRS veikla, taip pat ir varžanti žmogaus laisves, buvo vykdoma vadovaujantis įstatymu, padedančiu įgyvendinti tam tikrą stabilumą ir socialinę tvarką. Peršasi išvada, kad SSRS taip pat buvo teisine valstybė. Tačiau žinant, kiek ši valstybė, jos jurisprudencija padarė žalos Lietuvos žmonėms ir Lietuvos valstybei, bei vadovaujantis sveika logika galima teigti, kad tai tik teisinės valstybės maskuotė, jos iliuzija (iškreipta forma). Dėl to nepriekaištingas teisėtumo įgyvendinimas valstybėje dar nėra svarbus pagrindas teisingumui pasiekti ir valstybę laikyti teisine. Vadinasi, teisine valstybė turi turėti kitų požymių, leidžiančių ją vadinti teisine.

Teisinės valstybės požymiai. Aptardami teisinės valstybės požymius, pabandykime panagrinėti jau minėtų mokslininkų argumentus. Doc. E. Kūris, kalbėdamas apie teisinę valstybę, išskiria vienuolika teisinės valstybės požymių: pirmąjį požymį autorius, remdamasis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu, nurodo kaip teisės normų bendrą pobūdį, t. y. kad įstatymuose nustatomos bendro pobūdžio taisyklės, o poįstatyminiuose aktuose šios normos gali būti tik detalizuojamos. Toliau autorius, taip pat remdamasis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu, pabrėžia, kad esant bendrųjų ir specialiųjų normų konkurencijai taikomos specialios normos [6, p. 246]. Ši traktuotė iš esmės atitinka ir iki šiol teisės teorijos mokslo reglamentuotus teisės normų taikymo principus. Ir nors tai atrodytų logiška, bet, mūsų manymu, specialiųjų normų dominavimas, palyginti su bendrosiomis normomis, tam tikrais atvejais galėtų pažeisti žmogaus teises, jei jos būtų sukurtos neatsižvelgiant į bendrųjų reikalavimus. Mūsų nuomone, specialiosios normos turėtų būti suprantamos tik kaip patikslintos bendrosios ir, esant šių normų konkurencijai, jos neturėtų prieštarauti bendrosioms.

Kitas doc. E. Kūrio pateikiamas teisinės valstybės požymis – įstatymo viršenybės principas [6, p. 246]. Kitaip tariant, tai teisėtumo principas. Čia, matyt, turima galvoje ne apskritai teisės, o konkrečių teisės aktų viršenybė, kad jie „neištirtų“ įstatymus papildančiuose žinybiniuose aktuose. Išskirdamas šį teisinės valstybės požymį, autorius labai nuovokiai įžiūri neteisėtą galimybę pozityvųjį įstatymą „aplipdyti“ įvairiais poįstatyminiais aktais neišvengiant neteisėtos galimybės iškreipti paties įstatymo turinį. Tačiau papildant autoriaus mintį galima būtų klausti: o jei pats įstatymas nėra teisinis, jei jis pareigų bei teisių tapatumo pagrindu yra disbalansinio turinio?

Kitas docento nurodomas teisinės valstybės požymis yra teisės normų prieinamumas, galėjimas jas išmanyti ir išankstinis normų pobūdis [6, p. 247]. Tai reiškia, kad iš asmens negalima reikalauti elgesio, kuris nereglamentuotas normos pavidalu – dėl to jis negali būti susipažinęs su būsimais reikalavimais. Tokios neteisėtos veikos pavyzdį mes galėtume pateikti iš totalitarinės Sovietų Sąjungos, kai buvo tremiami žmonės vien dėl to, kad jie priklausė pasiturinčių asmenų socialiniai grupei (klasei).

Kiti autoriaus nurodomi teisinės valstybės požymiai, tokie kaip teisės normų aiškumas ir neprieštaringumas, normų „adresatų“ pajėgumas elgtis pagal normų reikalavimus, negalimumas bausti už tai, kas nebuvo uždrausta, tinkamas teisinis procesas, teisėjo ir teismų nepriklausomumas ir nešališkumas, teisėti lūkesčiai [6, p. 247–250], mūsų manymu, yra bendro teisinio pobūdžio, būtino bet kuriai demokratiniams santvarkai, tačiau nėra išskirtiniai, būdingi vien tik teisinei valstybei. Tačiau kiti du autoriaus cituojami Konstitucinio Teismo sprendimo pagrindu suformuluoti teisinės valstybės požymiai, tokie kaip prigimtinis teisingumas ir proporcingumas [6, p. 248–251], gali būti teisinių apmąstymų ir mokslinių ginčų pagrindas. Anksčiau minėti teisinės valstybės požymiai yra daugiau formos pavidalo, o šie požymiai suponuoja ir patį teisės turinį, rodantį, kad būtent įstatymo struktūra lemia prigimtinių teisingumo įgyvendinimą, kad teisinės valstybės požymiai – tai pirmiausia turiningieji požymiai. Būtent turininguosius kaip svarbiausius teisinės valstybės požymius nurodo prof. A. Vaišvila. Tautos suverenitetas, pasako jo, yra valstybinės valdžios legitimizacijos ir demokratinio teisėkūros būdo, valdžios institucijų bei pareigūnų atsakomybės teorinis pagrindas, konstitucinių žmogaus teisių bei laisvių įtvirtinimas [5, p. 83]. Tai turėtų reikšti, kad teisinėje valstybėje valdžia išlieka legitimi tiek, kiek ji įgyvendina tautos suverenitetą, tautos siekius realizuodama per Parlamentą, kuris vadovaujasi valstybės Konstitucija, leidžiamais įstatymais. Kalbėdamas apie kitą teisinės valstybės požymį, prof. A. Vaišvila teigia, kad visa teisinė sistema remiasi societarine arba pilietine teisės samprata, kuri teisę kildina iš visuomenės, teisės netapatina su įstatymu, patį įstatymą laiko tik pagrindine teisės išraiškos forma [5, p. 83]. Šis profesoriaus pabrėžiamas teisinės valstybės požymis rodo, kad teisinėje valstybėje turi būti siekiama prigimtinių (konstitucinio) teisingumo, todėl reguliuojant visuomeninius santykius įstatymo įgyvendinimas taip pat ne visada galėtų būti tapatinamas su teisės įgyvendinimu. Autorius parodo, kad pats įstatymas, jo įgyvendinimas ne visada išlieka teisės viešpatavimo garantija, o yra tik teisės išraiškos forma. Ir dar vienas prof. A. Vaišvilos teisinei valstybei pateikiamų būdingų požymių yra teisės viršenybė arba valstybinės valdžios

ir pačių piliečių susaistymas teise (prigimtinėmis žmogaus teisėmis). Valdžia pašaukta leisti ne bet kokius įstatymus, o tik tarnaujančius visų piliečių vienodai teisių saugai [5, p. 83]. Šis teisinės valstybės požymis yra labai svarbus įgyvendinant žmogaus teises, nes tokie įstatymai tampa vienodai naudingi visiems valstybėje gyvenantiems žmonėms, vienodai atspindi visų kultūrinių mainų subjektų interesus. Ir tai suprantama, nes jei įstatymai tapo kompromisiniai (teisiniai), piliečių teisės ir laisvės tokių įstatymų dėka bus apgintos, tačiau jei įstatymai netaps kompromisiniai (teisiniai) ir išreikš tik kurio nors vieno subjekto arba jų grupės interesus, šios žmogiškosios vertybės pozityviosios teisės nebus garantuotos. Taigi netgi griežtas teisėtumas, reiškiantis teisės normų įgyvendinimą, ne visada išlieka žmogaus teisių apginimo, o kartais ir jų pažeidimo galimybe. Prof. A. Vaišvila, kalbėdamas apie formalius teisinės valstybės požymius, nurodo ir valdžių padalijimo būtinybę, kad valdžios vienosė rankose nesutelktų kuri nors valstybės institucija arba socialinė grupė [5, p. 84]. Kalbant apie teisinės valstybės požymius, jos valdžių padalijimo principus, galima būtų papildyti gerb. profesoriaus jau išsakyta teiginį dėl valdžių padalijimo principo būtinybės cituojant doc. J. Žilį, jog kiekviena valdžia turi tiek galių, kiek jų valdžioms suteikia steigiamoji valdžia – Tauta [11, p. 5]. Be abejo, kad tik tauta, o ne joks kitas subjektas arba jų grupė gali nustatyti, kokios socialinės, visiems priimtinos normos turi galioti jos kuriamoje teisinėje valstybėje. S. Stačiokas, cituodamas Tomą Peiną, sako, kad „Konstitucija yra ne valdžios, o Tautos aktas“ [12., p. 10]. E. Vaitekienė, kalbėdama apie valstybės socialinę paskirtį, jos požymius ir nagrinėdama XX a. atsiradusias teorijas apie valstybės tikslą, daro išvadą, kad toks valstybės tikslas yra nepažeidžiant įstatymų sukurti socialinę gerovę visiems valstybės piliečiams. Be kitų XX a. teorijų, autorė mini ir teisinės valstybės teoriją [13, p. 136]. Remiantis minėtų autorių mintimis galima teigti, kad idėja sukurti teisinę valstybę yra socialinis visuomenės tikslas, tačiau skiriasi siekiamos sukurti teisinės valstybės sąvokos ir jos požymių interpretacija.

Akivaizdu, kad kalbėdami apie teisinę valstybę, jos požymius mes turime interpretuoti ir pačios teisės sampratą tam, kad galėtume iš tikrųjų atskirti teisinę valstybę nuo tokio traktavimo. Atrodytų nesunku pasiekti, kad valstybė taptų teisinė. Tam būtina teisinė pozityvioji teisė, susidedanti iš teisinių įstatymų, ir griežtas jų įgyvendinimas. Todėl teisei valstybei pirmiausia būtini teisiniai įstatymai. Teisinio įstatymo sąvoką pateikia prof. A. Vaišvila teigdamas, kad „Teisinis įstatymas – tai valstybinės valdžios suformuluota, privaloma bendro elgesio taisyklė, atitinkanti prigimtines (konstitucines) žmogaus teises ir išreiškianti priešingų interesų kompromisą“ [5, p. 343]. Akivaizdu, kad tokių interesų kompromisas gali būti pasiekiamas tik tada, kai įstatymų turinio reguliuojamuose santykiuose jų subjektai turės vienodas teises ir pareigas. Kalbant apie teisinę valstybę ir visuomenės siekį ją sukurti pažymėtina, kad mokslinė teisinio įstatymo idėja, kuri turėtų viešpatauti teisinėje valstybėje, tampa vis viešesnė ir ja jau bandoma remtis praktikoje ginant subjektines teises. Taip Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamentas kreipiasi į Konstitucinį Teismą kaip suinteresuotas asmuo, kurio atstovas, kalbėdamas apie teisinius santykius, teigia, kad būtina vadovautis teisių ir pareigų vienovės principu, nes teisių įgijimas neatsiejamas nuo pareigų įgijimo [14]. Konstitucinis Teismas 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime pabrėžia ir „universalų“ teisinės valstybės principą, kuriuo grindžiama visa Lietuvos teisės sistema ir pati Konstitucija. Nutarime teigiama, kad visos valdžių įgyvendinančios valstybės institucijos turi veikti remdamosi teise ir paklusdamos teisei [15]. Taigi teisinės valstybės idėja iš mokslinės plotmės kaip teisinis procesas kaskart vis labiau skverbiasi ir į praktinius socialinius santykius bei tampa viešesnė ir oficialesnė. Vadinas, mūsų valstybę laipsniškai tam tikru procesiniu būdu kryptingai tampa vis labiau teisinė.

Išvados

1. Teisinės valstybės sukūrimo idėjos turinys, nors ir ne visada vienodai suvokiamas, tačiau yra socialinis orientyras, kurio siekia daugelis pasaulio valstybių, taip pat ir Lietuva, tiesiogiai ar netiesiogiai įtvirtindamos tai savo konstitucijose (pagrindiniuose įstatymuose).

2. Valstybės reglamentuotų teisių ir laisvių piliečiams apsauga ir jų užtikrinimas pozityviosios teisės pagrindu dar nėra pakankamas teisinis argumentas tai asocijuoti išimtinai su teisinės valstybės koncepcija (samprata), nes tokius arba panašius santykius pajėgi būtų užtikrinti ir totalitarinė santvarka bei jos valdančiajai viršūnei „lojali“ veikianti teisė.

3. Teisinės valstybės sąvoka rodo, kad tai ypatingos rūšies valstybinė santvarka, kurios pozityvioji teisė susideda iš teisinių kompromisinių įstatymų. Šių įstatymų turinio pagrindas yra pareigų ir teisių reguliuojamuose santykiuose vienovė bei jų įgyvendinimo užtikrinimas.

4. Teisinę valstybę kuriančioje Lietuvoje mokslinė teisinių įstatymų, pareigų ir teisių vienovės pagrindų idėja pamažu objektyvizuojasi į pozityviąją teisę ir jau tampa oficialiųjų institucijų, tokių kaip Konstitucinis Teismas, nagrinėjantis konkrečius teisinius santykius, proceso dalyku.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

1. **Friedrich A. Von Hayek.** Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. II socialinio teisingumo mirażas. Iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis. – Vilnius, 1998.
2. **Kelsen H.** Grynoji teisės teorija. – Vilnius, 2002.
3. **Hart H. L. A.** Teisės samprata. – Vilnius, 1997.
4. **Lietuvos Respublikos** Konstitucija. – Vilnius, 1998.
5. **Vaišvila A.** Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. – Vilnius, 2000.
6. **Autorių kolektyvas.** Lietuvos Konstitucinė Teisė. – Vilnius, 2002.
7. **Vaišvila A.** Teisinė valstybė: nuo optimizmo iki realybės // Lietuvos aidas. 1999 10 05. Nr. 194.
8. **Окуньков Л. А., Крылов Б. С., Буломников М. Я.** Конституции государств Европейского Союза. – Москва, 1999.
9. **Balicki R., Braciak J., Preisner A.** Prawo Konstytucyjne. – Wrocław, 1999.
10. **Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos** Konstitucija. – Vilnius, 1983.
11. **Žilys J.** Konstitucinis teismas – teisinės ir istorinės prielaidos. – Vilnius, 2001.
12. **Venn Dicey A.** Konstitucinės teisės studijų įvadas. – Vilnius, 1998.
13. **Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S.** Lietuvos konstitucinės teisės įvadas. – Vilnius, 2001.
14. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo nutarimas byl. Nr. 34/2000-28/01 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 93–4000.
15. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo nutarimas byl. Nr. 41/2000 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 113–5057.

On the Question of Properties of Legal Concept

Assoc. Prof. Dr. Gintautas Danišauskas

Law University of Lithuania

SUMMARY

There was written a lot on the concept of legal relations which appear on the basis of relevant law norms and on the concept of legal service in the scientific works of the Law University of Lithuania. Analyzing the concept of legal service we cannot avoid looking into another concept, i. e. the concept of legal state. These concepts are found both in scientific studies and official laws of different states.

This fact induces us, firstly, to pay proper attention to the concept of legal state, secondly, evaluate the arguments of the authors who understand a legal system differently, thirdly, analyze a legal state characteristic features and compare them with general characteristic features of any state.

This investigation allows us to analyze more thoroughly the concept of legal state indicating its characteristic features, as well as point out how a state can take care of its citizens and how the citizens can support the state.

It is obvious that any citizen pursues to live in the state which supports his freedom in culture sphere, guarantees all human rights, helps to make use of the advantages provided by the society. It is evident that such a system is associated with the concept of a legal state.

The present investigation pursues the goal of looking into the concept of legal state, its characteristic features and its influence on human rights.

The Preamble of the Constitution of Lithuanian republic established the statement that Lithuanian nation aims to create an open harmonious and legal society. However, Lithuania is not the only state searching to develop a State functioning in accordance with law state. The goal to develop a State functioning in accordance with law state can be seen in the principal laws of the most modern states. Discussing on the concept of a State functioning in accordance with law state, prof. A. Vaishvila stressed that already more than two hundred years the idea of a State is functioning in accordance with law state at the mainstream of legal thinking and of practical ideal of a state. He cites a famous German jurist Herbert Kruger who wrote „Today it is impossible to find any state having no claim to be a jural one“.

This idea can be seen not only in Lithuanian Constitution, but also in Polish, Portugues, Greece, Austrian, etc.

We are sure that the State functioning in accordance with law state idea (in the most cases equating it with social relations) gradually becomes a reality and a bases of positive laws and is incorporated in national Constitutions. However it is our task to make as certain, whether declaration in a principal law is sufficient. We have investigate the concept „a State functioning in accordance with law state“, to specify its traits and bases and to give an answer to the question if a State with its positive law already has become a State functioning in accordance with law state. We have to answer the question: can we call a state a State functioning in accordance with law one, when all its institution work is blameless or a State functioning in accordance with law state is something more, and we have to carry out some additional analysis to admit this state to be a State functioning in accordance with the law.

